

A megnyugvás ösvényein

A humoros világlátásnak és írásmódnak hagyományosan két forrása van. Lehet valaki eleve könnyed és vidám, aki mindent humorral szemlél és kommentál, és nem is gondol arra, hogy a nevetséges jelenségek mögöttes terében többnyire milyen fájdalmas tapasztalatok rejlenek – ez a felfogás és látásmód szokott uralkodni a könnyű műfajú irodalomban és színpadon. Mások, ezek az igazán komolyan veendő írók, viszont pusztán magukra kényszerítik a komédiás maszkját, humoros írásaik mögött az emberi élet fájdalmas tapasztalatainak, drámáinak ismerete, mi több, átélése rejtőzködik. Talán a legjobb példa erre a magyar humoros irodalom mindenkori nagymestere: Karinthy Frigyes. Az erdélyi irodalomban is találunk erre példát bőségesen, hiszen Tamási Áron, Nyíró József, (az indulása idején erdélyi írónak számító) Hunyady Sándor vagy a későbbiek során Bajor Andor „humoros” írásainak mögöttes terében többnyire fájdalmas tapasztalatok, elégikus közérzet, szomorkás meditáció rejtett. Ezek az írók többnyire a körülöttünk élő emberi közösséget és leginkább önmagukat szerették volna vigasztalni a humoros ábrázolásmóddal, a vidám anekdotákkal, amelyeken azért többnyire átütött az egyéni és a közösségi fájdalom.

Közéjük tartozott az erdélyi irodalom mostanában, sajnos, kevésbé emlegetett igazi elbeszélő tehetsége: Karácsony Benő is. Kortársai nyugtalan embernek ismerték, első bírálói zaklatott dikcióját, történeteinek izgatott légkört hangsúlyozták, a modern és városi hangot, melyet az erdélyi regény kórusában bizonyára legtisztábban neki sikerült megszólaltatnia. Hamar szembekerült a társadalmi renddel, vitriolos gúnyba mártott tollával hadakozott hazugságai ellen. Foglalkozása (neves kolozsvári ügyvédként tevékenykedett) is arra kényszerítette, hogy a hazugság közelében éljen, jól ismerte a társadalom visszásságait. Gúnyja féktelen, szatírjának ereje a csontokba mart, tagadása nemegyszer cinizmussá mérgesedett. Kívülről, egyfajta apolitikus és szkeptikus, végső-kig kiábrándult álláspontról ítélezett bármifajta eszmeiség, eszmény felett. „Ami a világnézetet illeti, alapjában véve kevésre becsültem. Köteles szellemi zászló – gondoltam hetykén –, amit mindig ki kell dugni a padláslyukon, ha jön valaki. Jobban szerettem csupasz zászlórúd lenni, amelyen a játszi szél nem lebegtet semmiféle gyermekes lobogót” – írta derűs önérettel, a különböző „konstruktív” világnézetek ellen immár anarchistán lázadva. Ezek a „konstruktív” világnézetek ugyanis, legyenek jobboldaliak vagy baloldaliak, nem egy alkalommal taszították mély válságba a magyar társadalmat. Az erdélyi író, ha netán rokonszenvéről vallott, akkor is valamiféle könnyed „cinizmus” burkába takarta mondanivalóját.

Eszménytelenisége, anarchizmusa egy nemzedék közérzetéről: az első világháború utáni évek megcsömörlött, válságba került ifjúságának világról

árulkodott. Ezt a világot mutatta be első regénysikere, az 1927-ben megjelent *Pjotruska*. Az érdekes regény a kisváros légszomjúságban fuldokló sorsait mintázta meg: Baltazár, az újságíró és Csermely, az elcsapott városi fogalmazó az anyagi gondok, a kultúrátlan környezet, a kilátástalan jövő hálójában vergődik. A kisvárosi létforma panaszja gyakran hangzott fel a születő erdélyi magyar irodalomban, hasonló tapasztalatokról számolt be Molter Károly vagy Sipos Domokos is. A kisvárosok világát felidéző regények többnyire a vidéki élet sivárságáról adtak képet. Karácsony Benő hozzájuk hasonlóan a kisváros mozdulatlan társadalmát és igénytelen lakóit bírálta, miközben a korszerűtlenség megannyi jelképét látta a kisvárosi társadalom figuráiban.

A *Pjotruska* olvasmányos regény, az író számára népszerűséget hozott, mindazonáltal egészen más prózapoétikát követett, mint a korszak átlagos elbeszélő művei. Karácsony Benő az orosz irodalom klasszikusain nevelkedett, és regényében is van valami „oroszos”, elsősorban a különc alakok rajzában és a cselekmény atmoszférájában, természetesen ezt a tulajdonságot emeli ki a regény címe is. Németh László annak idején találóan állapította meg a következőket: „A *Pjotruska* cím nem kíváncsisággeltető cégér ezen a tiszta magyar miliőben lejátszódó regényen, hanem a regény családfájáról hozzátört kocsány, név, amely e regény rokonai felé mutat. Nemcsak címe, de mintegy címkéje is a műnek, címke: amelyen ez a két csodálatos szó áll: orosz regény. Tudtommal *Pjotruska* az első magyar alkotás, mely nemcsak az orosz regény külsőségeit, de sajátos hangulatát, életérzését lobbantotta ki magyar talajból. S akármily kétes értékűnek tűnik is első hallásra ez az elsőség, a regény olyan kvalitásokat mutat, amelyek tiszteletet parancsolnak irodalmi russzofiliája előtt. Nem átvétel ez az oroszosság, hanem egy sajátosan fölhangolt lélek rárezonálása a vele egyezgésszámú világrámlatra.”

Németh Lászlónak alighanem igaza volt, s talán azt is meg lehet kockáztatni, hogy Karácsony Benő regényének „oroszos” jellege nem pusztán az író irodalmi szimpátiáiból származott. Valójában a két világháború közötti erdélyi magyar és a tizenkilencedik századi orosz kisváros társadalmi-emberi légköre állítható egymással párhuzamba. Mindkét szociológiai képződményre tulajdonképpen a mozdulatlanság, a merészebb vállalkozások hiánya, a téves elképzelések voltak jellemzők: az oroszra a társadalmi fejlődés megrekedtsége, az erdélyi magyarra a kisebbségi helyzetből adódó kiúttalanság érzése miatt. Azt, hogy a klasszikus orosz irodalom valamilyen módon hatott a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomra, más erdélyi írók munkásságában is ki lehetne mutatni, mondjuk Áprily Lajos és Tompa László költészetében, mintha nem lenne véletlen, hogy Puskin *Anyeginjének* legjobb magyar fordítása az előbbi költő nevéhez fűződik.

A regény, mint mondtuk, az erdélyi kisvárosok kiábrándító világát idézi fel, és ez a kiábrándulás a természetes élet, mondhatni, a „bukolikus” életforma élményei számára nyitott utat. Az író következő regénye: az 1934-ben közreadott a *Napos oldal* főhősének, Felméri Kázmérnak az alakjában Karácsony

Benő az európai irodalom történetében mindig is nagy szerepet kapó „csavargó” polgárpukkasztó típusát korszerűsítette, és ezzel a Kakukk Marcik és Ábelék kisvárosi rokonát alkotta meg, akinek sorsában az egészséges ösztönélet dicséretét fogalmazta meg. Karácsony a „társadalom peremén” élő emberekkel rokonszenvezett: Baltazár elvetélt sorsa, Csermely vidéki „oblomovsága”, Felméri Kázmér nyugtalan szegénysége – a kisemmizettek és az élet margójára szorultak – keltették fel együttérzését. Művészet, szerelem, igénytelen, egyszerű élet: ezek voltak az ő eszményei, hőseit, akikben ezek az eszmények alakot öltöttek – Baltazárt és Felmérit –, jórészt önmagáról mintázta. Karácsony, az ügyvéd, a perek rideg eseményei között is mindig író maradt, az ügyvédi gyakorlatról igencsak ironikus véleményeket hangoztatott, a kenyér szüksége kényszerítette az irodába, nem a hivatás. Sokkal büszkébb volt regényeinek népszerűségére, mint jogászi sikereire. Hősei iránt ezért érzett szeretetet, mindig valódi empátiával mutatta be őket, kicsinyességeiket is. Az anarchizmus, a cinikus nyilatkozatok fölénye valójában csak felületül szolgált: az érzelmes lelket védte a durva valóság ellen, mélyén a szeretet és a megnyugvás vágya lüktetett.

Karácsony Benő regénye számottevő közönségsikert ért el, s nemcsak az erdélyi és a magyarországi olvasók körében, az irodalomkritika képviselőinél is: Németh László, Szentimrei Jenő, Kállay Miklós (nem tévesztendő össze a későbbi miniszterelnökkel), Kardos László, Makkai László, Rónay György, Thurzó Gábor és mások mondtak róla többnyire jó véleményt, néhányan viszont kárhoztatták „könnyed” előadásmódja miatt. És persze népszerű volt az olvasók között (magam még diákkoromban ismerkedtem meg vele). Ezzel a fogadtatással, pontosabban azzal, hogy szinte mindenki a regény könnyed előadásmódját és humorát dicsérte, az író nem volt igazán elégedett. Bóka László idézte Karácsony Benőnek egy Osvát Kálmánhoz (a nagynevű erdélyi szerkesztőhöz, a Nyugat szerkesztőjének öccséhez) intézett levelét, ebben a következők olvashatók: „megbocsáthatatlanul érdekel: magvas, pesszimista és olvashatatlan műveket kellett volna írnom a kritika kedvéért? Ha így van, rosszul van. Nem vagyok jós, de meg merném jósolni, hogy nincs messze az idő, midőn nem lesz bűn az érthető szöveg és az élet szeretete.”

A lázadást, a szinte anarchikus életérzést a sokat tapasztalt író filozofikus bölcsessége, szinte szándékos közönyössége követte. Karácsony Benő kivonult a társadalmi küzdelmekből, akárcsak regényének – az 1941-ben az olvasó elé került *Utazás a szürke folyón* című művének – a hőse, a patikus, aki réve-
teggel érdektelenséggel siklik úszó tutaján a tarka partok között. Mint ahogy a kiábrándultság a nihilizmust és a „vegetáció” eszméjét, úgy alakította ki a közöny a magányba és természetbe vonulás: a „sziget” gondolatát. Ez a „sziget” gondolat is igen népszerű volt a korszak magyar irodalmában: gondoljunk csak Németh László fejtegetéseire, vagy éppen a Nyugat „harmadik” költői nemzedékének képviselőire, akik nem egy alkalommal beszéltek arról, hogy valamilyen magányos „szigeten” kellett elhelyezkedniök. Felméri Kázmér hiábavaló csatározások után hazatér, patakok és fák közé, s otthona, az erdei malom

mintegy szimbóluma lesz a „szigetnek”, melyet legfeljebb a szelíd és rezignált humor köt össze a külvilággal.

Megtalálhatja-e a nyugalmat, a boldogságot Felméri (azaz az író) a magányosság csendjében, a félrevonulás utópiájában? Nem, egyéniségének nyugtalan lendülete ki-kitört a közöny mesterséges korlátai közül. Hiába is fékezte volna ezt a lendületet: a külvilág lázas eseményei – a háborús készülődés és a fasizmus barbársága – behatoltak a rousseau-i álomvilágba, érintésük széttörte a megnyugvás életképtelenné bizonyult kísérletét. Karácsony állandóan érezte, hogy a „sziget” valójában kegyes öncsalás. „A polgár nyugtalansága és önvádja – írta – sivitottak át rajtam néhány percig. Tennünk kéne valamit!... Fogjunk hozzá valamihez, ami kiragadja majd a sok megfagyott lelket az éjszakából. Bennem megvan a jóakarát. Szegény is vagyok, igaz, talán nem eléggé szegény. De ne hagyjuk ezt az éjszakát olyan hosszúra nyúlni.”

Ez a keresés vitte őt közelebb azokhoz, akik eleve az élet árnyékosabb oldalára szorultak, az az emberi szolidaritás, amely az erdélyi irodalomnak egyik fontos szólama volt, nála is megtalálható. Nem menekülhetett a körülötte küszködők közül: „Sokszor érzek valami honvágyat, sokszor kívánkozom vissza ezek közé a küzdő, reménytelen sziszifuszok közé, akik mindennap fölgörgetnek valami reménységet a hegy tetejére s aztán zsupsz, visszagördülnek megint a mélységbe.” És, hogy mindez nem csak a polgár önvádja s a társtalan ember honvágya maradt, arról a zsarnokságokba és háborúba süllyedő kor fenyegetéseinek mindinkább eluralkodó áradata gondoskodott; a „gonoszság és butaság nagy farsangja” felégette a „szigetet”. Karácsony Benő utolsó, már posthumus művében, az 1946-ban megjelent *A megnyugvás ösvényeiben* a valódi nyugalmat már a szociális felelősség, a többi ember iránt érzett részvétel, a küzdelem vállalása adja. Felméri, akinek a malom köré épített világa lassan romba dől, leszámol individualista ábrándjaival, összecsomagolja szobrászszerszámait, s újra a város forgatagába költözik, hogy innen üzenje fiának, mintegy a „megnyugvás” egyetlen lehetőségeként: „Íme, a szívedre kötöm, ne légy csak a magadé, légy barátaidé, társaidé, légy mindenkié. Jó érzés az, hidd el, a nagy mű szorgos és közös atomjának lenni. Ha van egy hasznos gondolatod, oszd meg másokkal, s ha van egy fél rőf szalonnád, ne fogyaszd el egyedül a sötét kamrában, hogy senki se lássa.”

Mire eddig a hitvallásig eljutott, Karácsony Benőnek kevés ideje maradt: 1944-ben az auschwitzi koncentrációs táborba hurcolták, innen már nem tért vissza, 1944 végén ölték meg. Mint feljegyezték, a krematórium barna füstje alatt is reménykedett, regényírásra készült. Miként Radnóti, Pap Károly, Szerb Antal, akiknek sorsában osztozott, ő is a jövőtől várta az igazolást. Karácsony Benő világa nyugtalan, vívódások, kiábrándulás és magány tesz azzá, de végül is rátalált a „megnyugvás ösvényére”, fájdalom, ezen nem haladhatott tovább. A gondolat kerülő, a stílus groteszk játéka nem takarhatják el előlünk művének őszinteségét, emberségét. Karácsony Benő munkássága tulajdonképpen még felfedezésre vár, arra, hogy a maga természetes módján és jogán elhelyezkedjék az erdélyi magyar irodalom hagyományai között.